

PER ERIK LJUNG

NATUR & KULTURS LITTERATURHISTORIA

Carin Franzén och Håkan Möller red.
(Stockholm: Natur & Kultur, 2021), 960 s.

En ny litteraturhistoria är alltid en stor sak. Så var det när köerna ringlade sig utanför bokhandlarna i Lund när de nya häftena – nummer 19 och 20 – i Schüeck och Warburgs illustrerade svenska litteraturhistoria del VI släpptes 1916; de som hade subskriberat fick naturligtvis gå före. Praktband med vetenskapliga *bevis* i form av manuskript och annat som kunde vikas ut bars hem redan kring förra sekelskiftet i Paris, Oslo och Köpenhamn. I Lund kunde man långt fram på 60-talet bråka om vem som hade haft ”Schüeck” och vem som hade haft ”Böök” som ledstång i sina licentiatstudier och om hur det satte spår i litterära preferenser och forskningsintressen. Hur skulle nu Staffan Björck presentera Stagnelius i del III av *Ny illustrerad litteraturhistoria* (1967) – efter nykritiken? Efter allt som hänt kring sextioåtta och därefter blev debatten upprörd kring den stora, socialhistoriskt syftande och marxistiskt inspirerade *Dansk litteraturhistorie* i 9 band (1983-85); också de över 100 författarna av *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* i fyra band (i svenska utgåva 1993-1997) stötte på en del *furore*. Inte minst kom debatten att handla om hur kvinnliga författare hade behandlats i Lars Lönnroth, Sven Delblanc, *Den svenska litteraturen I-VI* (1987-1990).¹ Överallt rörde det sig om nya forskningsrön och infallsvinklar, men alla visste ju också att Fredrik Böök hade sagt att litteraturhistoria är ”diktning över källorna”. Man formulerade det inte så, men man visste det. Det går ju att skriva och organisera stoffet på högst olika sätt. Litteraturhistoria får aldrig vara tråkigt.

Det är många olika och inbördes motstridiga krav som kan ställas på en litteraturhistoria. De stora utmaningarna *nu* gäller bland annat hur hela världens litteratur – eller *litteraturer*, som i Margareta Peterson (red), *Världens litteraturer. En gränsöverskridande historia* (2011) – ska kunna dras in i det litteraturhistoriska studiet.² Den historien tyckte vi nog att vi kände till tidigare också. Det var väl just världslitteraturen vi undervisade i när vi inte höll på med vår svenska kanon? En och annan skrev till och med

böcker om den på egen hand: det låg inget chockerande i att ha sådana ambitioner. En beläst professor som Olle Holmberg kunde i slutet av 50-talet utan att darra på manschetten riva av 47 lektioner på raken om världslitteraturen. Hans kolleger i Danmark – Paul Rubow och F.J. Billeskov Jansen – firade stora triumfer med böcker som *Verdenslitteraturen i kort Begreb* (1953) och *Verdenslitteratur* (1982). Men det rörde sig oftast om den ”allmänna” litteraturen i världen, den som vi ”ägde”, den som förelåg och brukade nämnas i handböckerna, kanske med något tillägg i form av Kalidasas berömda indiska skådespel *Sakuntala*, senare också lite no-spel, några haiku-dikter och en del summarisk information om utomeuropeiska kulturer. Kanske någon roman från Afrika eller Latinamerika när man kom fram till våra dagar. Så såg det ut också i undervisningen långt fram på 70- och 80-talet.

Ett stort och välkommet försök att tänka samman världens litteraturer med den västerländska och svenska litteraturen i en stor, tillförlitlig och användbar berättelse görs nu i den av Carin Franzén och Håkan Möller redigerade *Natur & Kulturs litteraturhistoria*, i en volym på niohundra sextio sidor. Det är en rakt igenom dristig och väl genomförd satsning som sannolikt kommer att stå sig ett bra tag framöver som introduktion och handbok.

Uppläggnig

Upptakten till *Natur & Kulturs litteraturhistoria* är magnifik:

När och var börjar litteraturen? Överallt där vi finner spår av människans vilja att berätta. Världslitteraturen är berättelsen om människans berättande från de första svårtolkade tecknen i grottor över vår jord till dagens förbiflimrande teckenmängder. Den berättelsen börjar i grottorna.

Sen förs vi direkt in i en scen i Sydafrika där en avgörande ”kognitiv revolution” äger rum och sätter fart på både evolutionen och allt det som semiotiken senare får syn på... och så i berättelsens allra sista ord, efter resan genom historien fram till den makalösa expansionen i det sista stora kapitlet om vår samtid, anar vi en ännu större, oförutsägbar list hos litteraturen, som nu ”... i vissa former förbereder sig ... för en annorlunda framtid och planet, långt bortom den mänskliga historia som framkallat diktning, såsom vi lärt känna den.” Ett öppet slut och i viss mening romantiskt värre, med litteraturen som ett suveränt och grandios subjekt. Men resan är full av insikter och fakta. Man tvivlar aldrig på att skribenterna själva har varit där, om inte på platserna, så djupt nere i texterna eller sekundärlitteraturen.

Inledningen ger klara besked om hur man har tänkt. Det är just en berättelse och inget uppslagsverk, ”även om det med hjälp av registret kan användas som ett sådant”. Det borde nog stått att boken *med vissa förbehåll* kan användas som uppslagsverk, så man inte lockas att börja i den ändan; jag återkommer till det.

De stora kronologiska avsnitten ges i tio rubriker:

1. Floder, städer och skrift: 3000-700 f.Kr.
2. Antikens mångfald: 700 f.Kr – 300 e.Kr.
3. Världens vidgning och litteraturens breddning: 400-1400

4. En globaliserad litteratur: 1400-1600
5. En ny tids början: 1600-talet
6. Förnuftets och känslans århundrade: 1700-talet
7. Mellan extas och melankoli: 1800-1850
8. Kampen om verkligheten: 1850-1900
9. Modernismens decennier: 1900-1950
10. En överlastad värld: 1950-2020

Indelningen är inte sensationell, men formuleringarna är värda att notera. Här prioriteras skarpt i de tidiga delarna: *platser, medier, mångfald* är grundläggande kategorier; dynamiska begrepp som *vidgning, breddning, globalisering, kamp om verkligheten* är med hela vägen. På den konkreta nivån är man genomgående mån om allt som säkrar rörelse, aktiviteter, spridningsvägar, kulturella knutpunkter, bokproduktion, manuskriptkulturer, bildnings- och översättningscentra, marknadsplatser, salonger; inne i textmassorna sådant som föränderliga sago-cykler, kanoniseringsprocesser, antologier, transformationer av genrer, förskjutningar mellan medier. ”Den borgerliga sentimentala romanen och den känslolösa lyriken transformerar element ur den höviska traditionen; dramatiken förborgerligas och till och med den anrika pastoralen återuppträffas i borgerlig kostym”, kan man läsa i Otto Fischers avsnitt om 1700-talet. Det är så man kan tänka: litteraturhistoriskt. ”Flera spanska dagstidningar tryckte exempelvis Fredrika Bremers kvinnoemancipatoriska *Hertha* på följetongspåsar under 1850- och 1860-talen, troligen översatt från franska bokutgåvor”, skriver Åsa Arping i ”Kampen om verkligheten: 1850-1900”. Sådant är roligt att känna till och det är så man arbetar i modern komparativ litteraturforskning. Kolonialism, kapitalism, klassmotsättningar, genussammanhang är andra perspektiv som inte syns i rubrikerna men väl i berättelsen. *Känsla och förnuft, melankoli och extas*, liksom *modernism* är stora och luftiga begrepp med stor associationspotential som får karaktärisera de senare epokerna, fram till expansionen och överlastningen i nutiden. Angeläget och nytt är att *världen* hänger med rakt igenom, inte bara som mer eller mindre pliktskyldigt levererade tillägg, som det ofta har rört sig om i tidigare framställningar. Det ger substans åt rubrikernas alla dynamiska begrepp.

Därtill kommer åtta supplerande och fördjupande avsnitt kring grundläggande teman och problem som ”Bibeln och litteraturen”, ”Koranen och litteraturen”, ”Litteratur och politik”, ”Litteratur och bildkonst”, ”Den estetiska vändningen”, ”Boken och bokmarknaden”, ”Litteratur och film” och ”Litteratur och musik”, allesamma strategiskt placerade så att de ger mening också i det diakrona förloppet. ”Bibeln och litteraturen”, ”Koranen och litteraturen” – äntligen skulle man kunna säga: båda avsnitten med det dubbla perspektivet Bibeln/Koranen som litteratur och Bibeln/Koranen och litteraturen, om deras betydelse och vitt förgrenade genomslagskraft vidare in i genrer och föreställningsmönster genom historien. Sådant har saknats tidigare, inte i specialstudier naturligtvis, men i de stora handböckerna. ”Litteratur och politik” dyker upp *mitt i* – just innan ”En ny tids början: 1600-talet” intar scenen. ”Boken och marknaden” kommer påpassligt mellan två kapitel om 1800-talet. Båda avsnitten blickar naturligtvis både bakåt och framåt och ger perspektiv som är relevanta genom hela historien. ”Litteratur och film” blir aktuellt när vi är inne i 1900-talet. Var avsnitten om ”Litteratur och bildkonst” och ”Litteratur och musik” kommer in

spelar mindre roll. Alla avsnitten fungerar nämligen utmärkt vart och ett för sig, som självständiga delar i det stora maskineriet; både som fördjupningar om man är inne i en viss period, och som startpunkt för ett visst valt tematiskt stråk, om man till exempel skulle hålla på med undervisning.

18 välmatade kapitel alltså, författade av 19 olika skribenter (två i estetikavsnittet), som kan föra framställningen *up to date* och ta in ny forskning i resonemangen. Det är nämligen en poäng här, att det tänks inne i framställningen, det rör sig som man kunde vänta sig efter flera decenniers sysslande med teori i bred mening, om en *reflekterad* litteraturhistoria.

Infällda i den övergripande historien – som i kvantitativa termer fortfarande främst är den som är ”vår”, den västerländska, eller den som ses med västerländska ögon, med allt vad man kan önska sig i form av vår hävdvunna kanon och en massa nyheter därtill, inte minst en lång rad kvinnliga författare – finns avsnitt om litteraturen på andra i håll i världen, skrivna av sju experter. Och de avsnitten ska alltså inte bara ad-deras, utan integreras i den stora historien – och det lyckas, som jag ser det, väl. Det är ett genuint och upplysande nöje att ta del av ”Parallella skeenden i Asien” inne i Carin Franzéns avsnitt om 1600-talet, eller om den religiösa och folkliga berättarkonsten i Indien, inne i Ingela Nilssons stora kapitel om antiken. Den vidgning av världen och breddning av litteraturen som signaleras i titeln till Anders Cullheds avsnitt om litteraturen 400-1400 e. Kr. blir tidigt påfallande och konkret, med hjälp av experterna: Margareta Petersson (Indien/Sydostasien), Martin Svensson Ekström (Kina), Monica Braw (Japan), Stefan Helgesson (Afrika) och Tetz Rooke (Västasien/Nordafrika). I senare kapitel tillkommer Christina Kullberg (karibisk litteratur) och Anne Heith (de cirkumpolära folkens litteratur). Det är en överskådlig och vacker komposition som redaktörerna, Håkan Möller och Carin Franzén kan presentera.

Användbarheten

Systemet med olika avsnitt, som dels hänger samman, dels står på egna ben, ger läsaren en rad möjligheter. Man kan i princip gå ombord var som helst – liksom i Julio Cortázars berömda labyrintroman *Hoppa hage* (1963) – och göra sig en egen rutt bland jordens litterära världar. Inte minst för undervisningen i litteraturvetenskap på olika nivåer kommer här säkert att kunna öppna sig nya möjligheter.

En vore att starta i något eller några av fördjupningskapitlen.

De mest grundläggande och outhärliga av dem är – kunde man bestämma sig för – Johan Svedjedals ”Boken och bokmarknaden” och Stefan Jonssons ”Litteratur och politik”. Svedjedal gör en särskild teoretisk poäng av att framhäva den materiella *boken* framför den mer fritt svävande *texten* som det vi har att utgå från. Frågor kring sådant som vilka ”de stora berättelserna” är, eller ”är allt berättelser?”, eller vad *texten bär* på, vad det är som bär *upp* den, det vill säga sådant som vi *också* har hållit på med sedan 70-/80-talet, är inte Svedjedals intresse här. Han ger en instruktiv och användbar introduktion till just distinktionen mellan bok och text, men spetsar också till det i en lite polemisk situation, där, säger han, det bara är den ”naivaste litteraturtolkaren” som numera kan ”tro att frågan om genre är en litteraturteoretisk fråga”. Frågan ”ägs” ju av ”förlag, marknadsavdelningar och bokhandlare, som alla placerar en bok genremä-sigt genom utstyrsel, ämnesord och hyllplacering”. Jovisst. Men reaktionerna, mot

sakernas tillstånd, artikuleras ju inte bara av den naive litteraturtolkaren, utan inifrån själva litteraturen från romantiken och framåt. Det kan man läsa om både i Mats Janssons "Modernismen decennier: 1900-1951" och hos Jesper Olsson, i hans utförliga berättelse, i "En överlastad värld: 1950-2020", om samtidens alla experimentella utbrytningsförsök och viljan att flytta runt bland genrer och andra förutsättningar. De kritiska frågorna – också de mycket handfasta, kring kontexter och litteraturens "reflektionsrum" – kan man formulera med hjälp av Stefan Jonssons "Litteratur och politik"; de båda perspektiven utesluter inte varandra. Utifrån Svedjedals och Jonssons kapitel kan man etablera en uppsättning infallsvinklar – som man sen kan tillämpa i en genomgång av ett urval verk eller situationer i litteraturhistorien. Då har man ändå fått med sig så mycket mer än namn och årtal, det vill säga det som ofta efterfrågas som ett minimum på "bildning". På samma sätt går det att starta i de andra fördjupningskapitlen, med deras osökta anknytningar till bildkonsten och hela mimesis-problematiken (Lisa Vikström), till filmen och berättandets förvandlingar (Lars Gustaf Andersson) eller, för den delen, till den mänskliga *rösten* och de performativa aspekterna i litteratur/musik-kapitlet (Axel Englund). De skickliga sångerskorna och recitatorerna i Bagdad på 800-talet, som enligt en samtida litteraturhistoriker hade en repertoar på "över fyra tusen sånger och kunde tio tusen verser poesi", är inte att förglömma.

Bland fördjupningarna sticker Cecilia Sjöholms och Sven-Olov Wallensteins ambitiösa "Den estetiska vändningen" ut en smula. Den är skriven med lätt hand och som sig bör orienterad mot estetiska problem. Men även mot en problematisering av problemen som kan gå lite väl långt eller hastigt i det här sammanhanget. Då tänker jag inte på presentationen av ämnesområdet som på en gång större än de sköna konsterna och som inriktat mot de estetiska erfarenheterna (inklusive naturupplevelser och hisnande upplevelser av storslagna idéer), snarare än mot reglerna (som i en del av poetiken) eller de filosofiska idéerna (så som till exempel Strindberg under sina studier i Uppsala mötte dem i de estetiska *systemen*). Jag tänker snarare på den *vändning* som rubriken signalerar. Man väntar sig kanske en mer dramatisk vändpunkt kring slutet av 1700-talet, som i sin tur kunde ge en bakgrund till den estetisk-kritisk-teoretiska vändning som ägde rum både i konsten/litteraturen och i tänkandet kring den från det sena 1970-talet och framåt, med Jacques Derrida, Philippe Lacoue-Labarthe och Jean-Luc Nancy, *L'Absolu littéraire. Théorie de la littérature du romantisme allemand* och annat av teoretisk art som kom att präglade debatten under kommande decennier. Ett problem här kan ha varit att så mycket av det man kunde tänka sig under estetikerubriken tas upp på andra håll i boken.

Ärendet blir nu på en gång mer specifik och mer vittsyftande. *Vändningen* syftar på att "skönheten frikopplas från det goda, och att relationen mellan konst och moral blir ett problem" under 1700-talet, en problematik som kan anas redan i antikens begreppsvärld och som materialiseras i medeltidens hovkultur, där *smak* blir något som utmärker den bildade hovmannen gentemot den obildade massan – men som sedan "frigör sig från de italienska hovens aristokratiska värld – och från att vara manligt genuskodad – till att förvandlas till vars och ens rätt att uppfatta konst, via sin egen spontanitet som Kant formulerar det". I en sådan snabbspolad estetikhistoria från antiken och fram till idag ryms en mångfald av synpunkter, allting blir mer komplicerat och plötsligt får man reda på att estetiken "formas (...) vid demarkationslinjen mellan väst och andra kulturer"...och att flera av estetikens företrädare, till exempel

Kant, ”kan läsas som föregångare för ett rasistiskt sätt att tänka”. Lika märkligt – som om det vore *commune bonum* – meddelas att Kant ”tidvis (...) har blivit kritiserad för att genuskoda det moderna geniet som manligt”. Smakbegreppet slapp ut ur genuskodifieringen när det inte längre associerades med aristokratiska hovmän – men hos Kant kom det tillbaka, när geniet blev genuskodat som manligt. Å andra sidan har begreppet ”det sublima” hos Kant inspirerat ”till en öppnare och mer amorf historie-skrivning som inte längre ser konsten som ett autonomt fält”, utan öppnar upp mot en historisk analys av *subjektet*, ”vars historia är sammanvävd med konstens”. Det låter som ett rätt omfattande projekt – frågan är väl i vilket sammanhang ett sådant skulle kunna sättas igång och bli meningsfullt.

Om man vill gå direkt till det historiska skeendet tänker jag mig att det går att använda de utomeuropiska spåren som bakgrundslitteratur, både till breddning av studiet av en viss epok och i ett mer diakront studium, exempelvis en historisk kurs där man gör nedslag i litteratur från Afrika.

Blir det inte för summariskt eller ytligt?

Nej, här har man nämligen Stefan Helgesson som en minst sagt välinformerad guide. Hans knappa tjugo sidor om litteraturen i Afrika är strategiskt utlagda i de olika större historiska avsnitten. En av ambitionerna har varit att visa på komplexiteten, på att ”afrikansk litteratur” oavbrutet måste relateras till kontinentens specifika och sammansatta historia. Det gör att både litteraturens historia och sättet att komma den till livs oavbrutet måste specificeras och kompliceras. Ett kort avsnitt om ”Afrikas litteratur” inne i det övergripande historiska kapitlet om tiden 1800-1850, Matthias Pirholts ”Mellan extas och melankoli”, kapitlets näst sista, just före summeringen i en sida om ”Arvet från romantiken”, kan illustrera hur det går till. Första frågan är relationen mellan den europeiska romantiken och litteraturen söder om Sahara. Sambanden är lätt räknade, säger Helgesson inledningsvis. Den skotske antislaveriaktivisten Thomas Pringles samlade ett stort antal dikter med kritisk tendens mot den brittiska kolonialismen i *African Sketches* (1834) – det blev, tillsammans med hans tidskrift *South African Journal* (1824) startskottet för en engelskspråkig litteratur i Sydafrika. På samma sätt kom José da Silva Maia Ferreiras diktsamling *Espontaeidades da minha alma* (Spontana utflöden ur min själ) (1849) att öppna portarna för en portugisiskspråkig litteratur i Angola, men redan titeln antyder att Ferreira hade tagit intryck av ett romantiskt förhållningssätt som han hade mött under sin vistelse – i Brasilien.

Parallellt pågår de muntliga kulturerna, till synes obekymrade om sina kopplingar till den europeiska romantiken och principiellt svåra att periodisera.

Men i och med att forskare och författare i Europa började intressera sig för den muntliga litteraturen som form görs också under tidigt 1800-tal de första nedteckningarna av muntliga framföranden i Afrika. Senare under seklet, i takt med ökande mission men också genom antropologins framväxt, skulle detta bli mer systematiskt och även problematiskt, eftersom insamlandet ofta utgick från en evolutionär kulturförståelse som stämplade muntlighet som ”primitiv”.

Den muntliga litteraturen är notoriskt svår att relatera till våra kategorier och har också getts olikartade ideologiska laddningar i de inhemska kritiska konjunkturena: under 1960-talet kom muntligheten närmast att ses som en essentiell kvalitet i den

afrikanska litteraturkritiken, medan den idag snarare ses som ett medium bland andra, till exempel tryckmediet. Så pekar muntligheten både bakåt i tiden – till grioternas sago-cykler och det stora *Sunjatta*-eposet (som gäckar forskarna med alla sina versioner och den svårfångade hjälten, Keita och hans mor, buffelkvinnan, som förser honom med övernaturliga krafter) – och framåt och in i nutida *spoken word*-miljöer. Men också, idag, som något helt annat: som levande praxis i *youroba*-kulturen, där ett högt utvecklat genresystem opererar inne bland hyllningsdikter, verser med ”konsultativ” funktion (handlingsalternativ i kniviga situationer) och genealogiska lokalmytologier kring byar, släkter och städer.

En mer horisontell möjlighet erbjuder sig också. Givande och lärorikt är det naturligtvis att stanna upp ett tag i det historiska flödet och mer energiskt försöka tänka samman vad som händer runt om i världen under en viss epok, eller rent av ett enda århundrade eller ett decennium: det skulle bli en bra introduktion till vad det vill säga att hålla på med litteraturvetenskap, en som gör anspråk på att vara ”comparative” i en lite mer kvalificerad mening, *idag* (och inte som ofta runt om på institutionerna, till exempel i USA, nöja oss med att vi sysslar med ”great books”). Tag till exempel perioden 400-1400, som i Anders Cullheds stora genomgång behandlas under rubriken ”Världens vidgning och litteraturens breddning”. Breddningen rör inte minst själva vårt studieobjekt. Litteraturen innefattar sådant som kommentarer, redaktionellt arbete, traditionsförmedling, manuskripthantering, bibliotek, utbildningsvägar, grundläggande språkliga sammanhang (de olika språken i Indien, arabiskans funktion som ett gästfritt *lingua franca* under flera århundraden), översättningsknutpunkter – Bagdad och Toledo – för att inte tala om de betydelsefulla bokförlagen i Shanghai som introducerar tusentals översättningar av västerländska texter från alla kunskapsdiscipliner, inklusive litteraturhistoria i början av 1900-talet. Plötsligt blir de europeiska katedralskolorna (som den i Lund) intressanta: det var ju där det bedrevs drill i begreppsanalys och argumentationsteknik. Lutan, pappret, slutrimmet, latiniseringen, arabiseringen – allt fanns där på en gång i Andalusien. Den sofistikerade berättartekniska ”modernismen”, redan i riddarromanerna. En lång rad sådana relativiserande insikter kring institutionella och språkliga sammanhang blir en utmärkt bakgrund till den europiska litteraturen från senantiken till medeltiden. På vägen fram emot nästa stora epok, med ”En globaliserad litteratur: 1400-1600” får man också insprängda avsnitt om ”Abbasidisk tid – den arabiska medeltidens litteratur”, ”Arabisk och hebreisk litteratur i väst” och ”Persisk litteratur”, som hjälper oss att förstå hur strömmarna och influenserna går kors och tvärs genom Europa. ”De germanska litteraturerna” rör sig i ett större mönster, utan att mista sin egenart. Dante och Petrarca blir inte mindre av att presenteras i ett scenario som är *world-wide*.

Textur

Från *strukturen* och det som Johan Fjord Jensen en gång i jämförelsen mellan litteraturhistoriska framställningar kallade *akturen*, det vill säga hur boken kan gripa in i olika pedagogiska och kulturpolitiska sammanhang, kan man röra sig mot intryck från det som kan hänföras till mer ”ytliga” drag i texten, *texturen*. Hur är det att läsa och hålla verket i sin hand, hur skapar man livfullhet och förtroende, hur fungerar sådant som berättarteknik, citatkonst, bildtexter, register.³

Också på denna nivå finns mycket gott att säga. Till all lycka har man, särskilt i de tidiga avsnitten, inte dragit sig för rätt utförliga och livfulla referat av verk, främst de episka, som läsarna av naturliga skäl inte kommer att möta på egen hand. Motsatsen är ju de många litteraturhistoriska framställningar som nöjer sig med att nämna en massa verk – förhållandet här emellan, mellan beskrivning, referat och citat är alltid prekärt. Redaktörerna har lyckats stämma samman de många berättarrösterna i en rimligt homogen och oftast levande framställning, där det är lätt att göra egna fynd. Man har inte heller varit så snara att ta till det anekdotiska, som i och för sig kan vara informationsladdat och som dessutom har en lång egen historia, både i Kina och i Europa (där anekdoter skrevs in i marginalerna till handskrifternas *skolier* redan under antiken).⁴ Däremot utnyttjas skickligt ett annat grepp för tätt packad extrainformation: de korta bildtexterna. En särskild eloge är Thomas Götselius värd för det suveräna pedagogiska utnyttjandet av situationer i Cervantes *Don Quijote* som får tjäna som upptakt eller illustration till flera olika sammanhang.

Inledningens formulering, att det inte rör sig om något uppslagsverk, ”även om det med hjälp av registret kan användas som ett sådant”, får man som antytt ta med en nypa salt. Man ska i varje fall inte börja i den ändan. För i så fall kunde man undra över varför Theodor W. Adorno finns med, men inte Walter Benjamin (som dock nämns i ”Den estetiska vändningen”), Frantz Fanon men inte Georg Lukács (förutom i en boktitel, Gunnar Gunnarssons bok om Lukács), Jean-Francois Lyotard men inte Marshall McLuhan, Erich Auerbach men inte Mikhail Bakhtin, Günter Grass men inte Anna Seghers, Robert Burton men inte Robert Burns. Sådana övningar blir snabbt futila och man kan få för sig att man gör symptomatiska fynd. I några fall kan det förklaras med att personregistret inte inkluderar litteraturförteckningen – och i de verk som nämns *där* hittar man naturligtvis allt man kan önska. Dock saknas, åtminstone i den första utgåvans första tryckning, referenslitteratur till Stefan Helgessons fördjupningsavsnitt ”Afrika söder om Sahara”.

På en punkt blir man mer konfunderad. Svenska gestalter i världsformat ska inte lyftas fram just här – det är helt i sin ordning. Men en ur alla synpunkter stor författare som Carl Jonas Almqvist återfinns inte i personregistret, även om han får en rimlig presentation i berättelsen om romantiken. Swedenborg? *En passant*, i en uppräknig av litteraturhistoriskt viktiga verk som har blivit utsatta för censur av katolska kyrkan. Inget om hans inflytelserika verk eller tänkande. Samma sak med Eric Hermelin – men han finns å andra sidan varken med i registret eller i berättelsen; varken hos Tetz Rooke i hans presentation av Rumis *Mesnavi* eller någon annanstans. Torbjörn Säfve och hans roman *De sanna och de falska* (2007) i all ära, men när vi nu på svenska har tjugotvå större verk persisk poesi från tiden 900-1400, omkring åttatusen sidor, i svensk översättning av Eric Hermelin, så blir det lite tufftigt som exempel på författare som varit i kontakt med islam och sufism, särskilt som man lägger så stor vikt vid receptions historia på andra håll i verket. Dessvärre ser det ut som en – högst diskutabel – tanke.

Till texturen hör också det yttre. Det visuella och taktila, från omslaget och förnimelsen av själva den pjäs man håller i handen, och sedan in bland bilder och grafer och register och annat. De där fem-sex svindlande sekunderna när man tar fram boken ur hyllan eller lyfter den från skrivbordet. Boken är naturligtvis tung, men, föreställer jag mig, ändå rätt behändig att färdas med under långa studietimmar, gjord i danskt

band med mjuk pärm och flikar invikta både på framsidan och baksidan, i smakfull formgivning av Annika Lyth. Omslagsbilden, som återger detaljer från Helene Schjerfbeckes akvarell "Läsande flickor" (1907), är diskret kongenial med några av bokens bärande sociologiska perspektiv. En sträng av sådana bilder av läsare blir till ett eget visuellt ledmotiv. Loggan på utsidan, Natur & Kulturs, verkar vi få leva med, förlaget vill uppenbarligen att vi ska kalla den här litteraturhistorien för *Natur & Kulturs Litteraturhistoria* (på litteraturvetargolvet, bland lärare och elever, kommer den nog ändå att kallas "Franzén/Möller" eller "Den lilla tjocka").

Redaktionen av bilderna är gjord med precision och finess. Här finns det många freskelser att undgå – det är lätt att hitta exempel på alltför lättfångna *Zeitgeist*-illuderande illustrationer runt om i de litteraturhistoriska verken (existentialism, jaha, då blir det Café de Flore och Juliette Greco), liksom klichéer ur de fysiognomiskt avlästa och väl traderade författarporträtten (den lurige Voltaire, den extravaganta Karen Blixen eller, rätt fyndigt, den korrekta posttjänstemannen Bo Bergman, som "betraktar oss med den illusionslöse humanistens klara blick" på Albert Engströms porträtt i *Den svenska litteraturen IV*). Anaís Nin i sängen? Jovisst, men i denna bok som *läsande*.

Till den lyckade bildsättningen hör det sparsmakade bruket av helsidesbilder. Några säkra kort finns det ju: Orfeus, Laokoon, Baudelaire och några till. Ett porträtt av "La liseuse" (Läsarinnan) från 1770-talet fångar upp anslaget från omslaget, med en ung kvinna uppslukad av läsning: "ett under 1700-talet nytt och inte sällan problematiserat läs beteende", som bildtexten meddelar. Porträtt av författare, med karaktärsfulla målningar av Margareta av Navarra, en tankfull René Descartes och en Voltaire som dikterar – och så, vid modernitetens tröskel – ett oemotståndligt fotografiskt porträtt av Baudelaire (men inte det klassiska, av Étienne Carjat, som låg bakom Folke Isakssons berömda "Baudelaires ögon" i *Tecken och under* (1980)).⁵ Fichte, Schelling, Hegel och Höderlin, fyra Kant-kritiker i Jena, får samsas på en sida, liksom Dorothea Schlegel, Caroline Schelling, Karoline von Günderrode och Bettina Arnim på en annan: det är bilder från tiden och miljöerna som adderar rymd och atmosfär till den löpande texten utan att förlora sig ut i någon allmän kulturhistoria.

Ofta ägnas de helsidesstora bilderna åt boksidor och manuskript som har något att berätta både om teknik och tillkomstsituationer: det är roligt och upplysande att få se första sidan i Gutenbergbibeln som exempel på den för ögat hårfina skillnaden mellan medeltidens illuminerade manuskript och den första tryckta boken – och att ta del av det fantastiska bild-berättandet i myterna kring den store indiske poeten Tulsidas (1532-1623). I "Modernismens decennier": Ezra Pounds berömda marginalanteckningar till T S Eliots *The Waste Land* och sista sidan av manuskriptet till Prousts *Den återfunna tiden*, nedklottrad och full av överstrykningar och korrigeringar. Valfunna glimtar, rakt in i verkstäderna.

Det är där man lämnar verket, i en känsla av att ha fått vara med inne i verkstaden och ta del av den glädje och flit som har präglat det hela – och fortfarande ryms däri. Uttryck som den höviska kärlekens *gai saber*, det glada vetandet som förädlar människan, eller Hemingways *The Moveable Feast* ligger nära till hands när man vill karakterisera författarnas respekt inför sina objekt och deras nyfikenhet kring hur allt hänger samman. Men framför allt får man ju lust att gå vidare.

Noter

- 1 Om representationen av manliga och kvinnliga författare i svenska litteraturhistorier jfr Lisbeth Larsson, "Den angelägna litteraturhistorien", i *Att skriva god historia*, Karl Erik Gustafsson & Per Rydén red. (Göteborg: NORDICOM-Sverige, 2003), 68.
- 2 Jfr min recension av *Världens litteraturer. En gränsöverskridande historia* av Margareta Petersson red., *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 41 (2011:3-4), 167ff och min artikel "'Linguistic Signature and National Impatience'. En formel hos Gayatri Chakravorty Spivak", i *Resor i tid och rum. Festskrift till Margareta Petersson*, Annette Årheim, Maria Olauson, Peter Forsgren & Lars Elleström red. (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2013), 232–240.
- 3 Om tidigare internationella världslitteraturhistoriska framställningar, se Anders Pettersson, "Introduction. Concepts of Literature and Transcultural Literary History", i *Literary History. Towards a Global Perspective* vol. 1 *Notions of Literature Across Times and Cultures*, Gunilla Lindberg-Wada red. / Anders Pettersson red. (Berlin/New York: de Gruyter, 2006), 1–35. Om möjligheterna att jämföra synen på litteraturhistoria i olika litterära kulturer, se Per Erik Ljung, "Inventing Traditions. A Comparative Perspective on the Writing of Literary History", i *Literary History. Towards a Global Perspective* vol. 3 *Literary Interactions in the Modern World* 1, Lindberg-Wada red. / Margareta Petersson red. (Berlin/New York: de Gruyter, 2006), 30–66. Om drivkrafterna bakom och mottagandet av en rad litteraturhistoriska verk i Norden, se Per Erik Ljung, "Litteraturhistoria efter andra världskriget – några tendenser", i *Videnskab og national opdragelse. Studier i nordisk litteraturhistorie-skrivning* 2, Per Dahl & Torill Steinfeld red. (København: Nordisk Ministerråd, 2001), 617–706.
- 4 Om Sven Delblancs förkärlek för anekdoter och färgstarka värderingar i redigeringen av *Den svenska litteraturen* 1–6, Lars Lönnroth & Sven Delblanc red. (Stockholm: Bonnier, 1987–1990), se Per Rydén, "Den möjliga historien", *Att skriva god historia*, Karl Erik Gustafsson & Per Rydén red. (Göteborg: NORDICOM-Sverige, 2003), 135f.
- 5 Jfr Anders Palm, "Strindbergs huvud och Baudelaires ögon", i *I Musernas sällskap. Konstater och deras relationer. En vänbok till Ulla-Britta Lagerroth 19.10.1992*, Bernt Olsson, Jan Olsson, Hans Lund red. (Höganäs: Wiken, 1992), 157–185.